

אור לארבעה עשר, בודקין את
 החמץ לאור הנר.
 כל מקום שאין מכניסין בו חמץ
 אין צריך בדיקה.
 ולמה אמרו שתי שורות במרתף,
 מקום שמכניסין בו חמץ.
 בית שמאי אומרים, שתי שורות
 על פני כל המרתף.
 ובית הלל אומרים, שתי שורות
 החיצונות שהן העליונות:

בדיקת חמץ וביעור יצר הרע

פסחים א, א

בספרות חז"ל ובוזוהר הקדוש ישנם מקורות מספר המציגים את החמץ כסמל ליצר הרע.¹ לכן, בפרשנות החסידית למשנה, בדיקת החמץ לאור הנר היא אלגוריה לתהליך רוחני שהאדם צריך לעבור לפני פסח.² בדיקת החמץ מסמלת את החיפוש אחר הרוע שבתוך האדם ואת החובה המוטלת עליו לבערו. הנר מסמל את הכוחות החיוביים שבנשמת האדם, את היצר הטוב ואת אור התורה – הכלים שבעזרתם אפשר לבער את החמץ מן הלב.³ האומנם הפירוש הזה בגדר דרשנות בלבד, או שמא הוא חושף את נשמת המשנה? ואולי המשנה משתמשת במילה "אור" בשתי משמעויות שונות ("אור לארבעה עשר", "אור הנר") ובכך רומזת למשמעות נוספת, רוחנית? אמנם מלשון המשנה עצמה קשה לבסס הצעה זו, אולם ברצוני להציע שזו המשמעות שהתלמוד הבבלי מעניק למשנה,⁴ ומ"לב הבבלי" נזכה להגיע אל "נשמת המשנה".

אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר
 אין בודקין לאור החמה ולא לאור הלכנה אלא לאור הנר לפי שבדיקת הנר יפה מרובה
 אע"פ שאין ראייה לדבר זכר לדבר
 "והיה בעת ההיא אחפש את ירושלם בנרות" (צפניה א)
 ואומר "נר ה' נשמת אדם [חופש כל חדרי בטן]" (משלי כ).

תוספתא, פסחים א, א

בעניין דרישת המשנה לבדוק בנר, התוספתא מביאה שני פסוקים: הראשון מתאר ביעור החוטאים מירושלים, והשני – חיפוש פנימי, בתוך האדם, "חופש כל חדרי בטן". בשני ההקשרים החיפוש בנר משמש אלגוריה לחיפוש רוחני שנועד לגלות את הרוע האנושי כדי

לבערו. השימוש בשני הפסוקים כזכר להלכה שבמשנה רומז על הקשר שבין הבדיקה החומרית לבדיקה הרוחנית.

ראינו שבתוספתא שימשו הפסוקים אסמכתא, "אף על פי שאין ראה לדבר זכר לדבר". לעומת זאת, בתלמוד הבבלי הם הובאו כמקור למשנה, בתשובה לשאלת "מנא הני מילי?". מחמת ההיזקקות לפסוקים הסיקו חלק מהראשונים כי הבדיקה עצמה היא מצוות עשה מדאורייתא.⁵ שלא כמו התוספתא, שהסתפקה בציטוט שני הפסוקים, רב חסדא ממשיך ומשלב אותם בלימוד מפורט הנוגע להלכה של המשנה:⁶

לאור הנר וכו'.

מנא הני מילי?

אמר רב חסדא: למדנו מציאה מציאה, ומציאה מחיפוש, ומחיפוש מחיפוש, ומחיפוש מנרות, ונרות מנר.

מציאה מציאה – כתיב הכא "שבעת ימים שאר לא ימצא בבתיכם" (שמות יב)

וכתיב התם "ויחפש בגדול החל ובקטן כלה וימצא" (בראשית מד)

ומציאה מחיפוש דידה, ומחיפוש מנרות – דכתיב "בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות" (צפניה א) ונרות מנר, דכתיב "נר ה' נשמת אדם חפש כל חדרי בטן" (משלי כ).

בבלי, פסחים ז ע"ב

אם כן, ניכר כי הבבלי מציג קשר מהותי בין הפסוקים המתארים את החיפוש הרוחני בנרות ובין המשנה העוסקת בחיפוש אחר החמץ.

בין אור ללילה

ותנא דידן מאי טעמא לא קתני "לילי"?

לישנא מעליא הוא דנקט.

וכדרכי יהושע בן לוי, דאמר רבי יהושע בן לוי: לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו, שהרי עקם הכתוב שמונה אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו, שנאמר "מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהרה" (בראשית ז).

בבלי, פסחים ג ע"א

כדי להקפיד על לשון נקייה ולהימנע מאזכור של תופעות שליליות בחרה המשנה להשתמש בניסוח "אור לארבעה עשר" במקום הניסוח השגור והפשוט "ליל ארבעה עשר". רואים כאן כי עצם השימוש במילה "אור" כציון לזמן הבדיקה משקף מדרגה רוחנית גבוהה יותר של טהרת הלשון.⁷ כך קורא המשנה לומד גם על הפעולה המוחשית של הוצאת החמץ מהבית וגם על התהליך הפנימי של הרחקת דברים מגונים מפיו.⁸

בהמשך הגמרא מובאים שני סיפורים המבליטים את חשיבות ההקפדה על לשון נקייה. עיון בסיפורים אלו מגלה קשר עמוק בינם לבין משנתנו:

הנהו תלתא (שלשה) כהני,
 חד אמר להו: הגיעני כפול, (רש"י: מלחם הפנים לחלקי)
 וחד אמר: הגיעני כזית,
 וחד אמר: הגיעני כזנב הלטאה.
 בדקו אחריו ומצאו בו שמץ פסול.
 והא תנן "אין בודקין מן המזבח ולמעלה"?
 לא תימה שמץ פסול אלא שחץ פסול (רש"י: הוא עצמו היה גס רוח ומבוזה קדשי
 שמים ואין ראוי לשמש).

ההוא ארמאה [= נכרי] דהוה סליק [= עולה] ואכיל פסחים בירושלים,
 אמר, כתיב "כל בן נכר לא יאכל בו, כל ערל לא יאכל בו" ואנא הא קאכילנא
 משופרי שופרי.

אמר ליה רבי יהודה בן בתירא: מי קא ספו לך מאליה? –
 אמר ליה: לא. –

כי סלקת להתם אימא להו: ספו לי מאליה.

כי סליק אמר להו: מאליה ספו לי.

אמרו ליה: אליה לגבוה סלקא.

אמרו ליה: מאן אמר לך הכי?

אמר להו: רבי יהודה בן בתירא,

אמרו: מאי האי דקמן?

בדקו בתריה ואשכחיהו דארמאה הוא, וקטלוהו.

שלחו ליה לרבי יהודה בן בתירא: שלם לך רבי יהודה בן בתירא, דאת בנציבין
 ומצודתך פרוסה בירושלים.

בבלי, פסחים ג ע"ב

מילת המפתח בשני הסיפורים היא "בדיקה"⁹. בסיפור הראשון בודקים את הכוהן שהתבטא בגסות, ואכן מתברר שאין הוא ראוי לשרת במקדש. בסיפור השני בודקים אחר אדם שביקש לאכול את האליה של קרבן פסח, חלק האסור באכילה, ומתברר שהוא נכרי ואסור לו לאכול מקרבן הפסח כלל. כך הסוגיה חוזרת מהדיון על לשון נקייה לנושא העיקרי של המשנה – הבדיקה בהקשר של חג הפסח.¹⁰ כמובן, בסיפורים אלו שתי הבדיקות הן של טיב האדם, וגילוי הפסול מביא ל"ביעורו" – בסיפור הראשון דוחים אותו מהכהונה, ובשני הורגים אותו.

הזיקה הלשונית בין שני הסיפורים לבין המשנה מלמדת על הרחבת משמעות הבדיקה מהתחום הפיזי לתחום הרוחני. יתרה מזו, את שני הסיפורים שהבבלי מביא אפשר להקביל לשני הפסוקים שהביאו הבבלי והתוספתא – בסיפור הראשון צפניה מספר על חיפוש אחר החוטאים בירושלים ובסיפור השני בדיקה בירושלים מגלה את הנכרי שחטא. הפסוק במשלי מדבר על חיפוש ב"חדרי בטן", ובדיקת הכוהן בסיפור הראשון חושפת את גסות רוחו.

מהו אור?

הסוגיה הפותחת את מסכת פסחים עוסקת בשאלה אם המילה "אור" מתייחסת ליום או ללילה. הגמרא מאריכה בדיון זה ושוטחת הוכחות רבות לכאן ולכאן. במבט ראשון נראה שזוהי סוגיה מפותלת וסבוכה, אך ה"בית יעקב" מראה שיש לה עיצוב אומנותי מכוון ומדוקדק:

ומייתי שם הש"ס שבע ראיות דאור יממא ושבע ראיות דאור אורתא.
 אך תחלה מביא ראיות מתורה שבכתב שבע
 וששה מהם שאור יממא והאמצעי הוא מכוכבי אור דאור אורתא
 ושבע ראיות מתורה שבעל פה
 וששה מהם שאור אורתא והאמצעי הוא שאור יממא
 להיות כי תורה שכתב נקרא יום ושבעל פה נקרא לילה.
 ר' יעקב ליינר, בית יעקב על התורה, לקוטים על פסחים, עמ' 152

ההכרה שיש יד מכוונת בעיצוב הסוגיה מחייבת את הקורא לשים לב לפרטיה. בהתבוננות מעמיקה מתברר כי במהלך הדיונים על ה"אור" צפה ועולה לו בחלק מהמקורות משמעות נוספת – סמל לעולם הבא.¹¹ כך מצאנו הרחבה נוספת של משמעות האור מהתחום הפיזי אל התחום הרוחני.¹²

תחילת המסכת היא תחילת הסיפור, סופה הוא סופו

בדרשת רב חסדא שראינו לעיל החוליה המקשרת בין איסור "לא ימצא בבתים" ובין חיפוש בנרות היא פסוק הלקוח מסיפור יוסף ואחיו – כאשר יוסף מוצא את הגביע אצל בנימין – "ויחפש בגדול החל ובקטן כלה וימצא" (בראשית מד, יב). בפתח הסוגיה הראשונה בפסחים, הראיה הראשונה מבין שבע הראיות מהתורה שבכתב היא פסוק מאותו סיפור:

מאי אורי? רב הונא אמר: נגהי [= אור], ורב יהודה אמר: לילי...
 מיתיבי: "הבקר אור והאנשים שלחו [המה וחמוריהם]",
 אלמא: אור יממא הוא.

בבלי, פסחים ב ע"א

הפסוק מוכיח שפירוש המילה "אור" הוא יום ולפיכך נזקקו לה. אבל נראה שלא במקרה נבחר הפסוק הזה לפתוח את המסכת; שעבוד מצרים החל במכירת יוסף, ואזכור המכירה בתחילת המסכת העוסקת בחג יציאת מצרים מקביל להיותו השלב הראשון בסיפור. לעומת זאת סיום המסכת מלמד על סוף הסיפור:

רבי שמלאי איקלע לפדיון הבן,
בעו מיניה: פשיטא, על פדיון הבן – אשר קדשנו במצותיו וצונו על פדיון הבן – אבי
הבן מברך. ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה – כהן מברך או אבי הבן מברך?
כהן מברך – דקמטי הנאה לידיה,
או אבי הבן מברך – דקא עביד מצוה?
לא הוה בידיה:
אתא שאיל ביה מדרשא,
אמרו ליה: אבי הבן מברך שתיים,
והלכתא: אבי הבן מברך שתיים.

בבלי, פסחים קכא ע"ב

מסכת פסחים מסיימת בדיון על ברכת פדיון הבן. לכאורה הדיון אינו קשור לענייני פסח כלל, אבל למעשה מקומו מדויק מאוד, וגם בתורה פרשת פדיון בכורות היא חלק בלתי נפרד מסיפור המכות ומסיפור יציאת מצרים. אפשר לראות בסיפור יציאת מצרים סיפור של פדיון הבן. הקב"ה שולח את משה להגיד לפרעה "בני בכורי ישראל" (שמות ד, כב) ולכן הוא דורש "שלח את עמי". משום כך הוצאת ישראל ממצרים מכונה בספר דברים "פדיון"¹³. אם כן, סיפור יציאת מצרים הוא סיפור של פדיון הבן – אבינו שבשמים פודה את בנו בכורו.¹⁴ כפי שראינו, המסכת פותחת בתחילת הסיפור, כאשר אחי יוסף מרגישים לראשונה את שיעבוד מצרים, ומסיימת בסופו – הברכה על פדיון הבן.

כך שנו רבותינו חמשה דברים האב חייב לעשות לבן, למולו, וללמדו תורה, ולפדותו מפדיון הבן, וללמדו מצות, ולהשיאו אישה. האב זה הקב"ה. כשם שהאב חייב לבנו, כך הקב"ה עושה לישראל... האב חייב לפדות את בנו, כך הקב"ה עשה להם לישראל, פדה אותם, שנאמר (ומי) [מי] כעמך ישראל גוי אחד בארץ [אשר הלך האלوهים לפדות לו עם] [דה"א יז, כא]...

תנחומא (בובר), שלח, ס' כו¹⁵

- 1 למשל: ברכות יז ע"א, זוהר ויחי רכו ע"ב, תצוה קפב ע"א ועוד.
- 2 כך למשל פירשו "תולדות יעקב יוסף", "אוהב ישראל", "נועם מגדים" ו"עבודות ישראל" (מובאים על ידי חסידה, חסידות, עמ' קמו-קמז).
- 3 שם.
- 4 כמוכן שלפי הבבלי המשנה עוסקת בעיקר בהלכות בדיקת חמץ. כוונתי לטעון שנוסף על כך הוא מעניק להלכות אלו משמעות רוחנית.
- 5 ר"ן אלפס א ע"א, ד"ה שמא.
- 6 הלימוד מצפניה ומשלי שב ומופיע בהמשך הגמרא, כאשר היא מסבירה את הצורך בשני פסוקים: וכי תימא: האי 'בעת ההיא קולא' הוא, דקאמר רחמנא: לא בדיקנא לה בירושלים בנהורא דאבוקה, דנפיש נהורא טובא, אלא בנהורא דשרגא, דוטר נהורא טפי, דעון רבה משתכח ועון זוטר לא משתכח תא שמע נר ה' נשמת האדם (שם).
- 7 על חשיבותה של טהרת הלשון בפסח ראה את דרשת האר"י הקודש למילה 'פסח' – 'פה סח': פרי עץ חיים, שער חג המצות, פרק ז.
- 8 יש לציין שחמץ הושווה גם לטומאה (ראה מאמרו של וולפיש, משניות פסחים, עמ' 79-85), והדוגמה שרבי יהושע בן לוי מביא עוסקת בהרחקה מהמילה 'טומאה'.
- 9 השורש בד"ק בנוגע לאדם מופיע גם בסיפור המופיע אחרי שני הסיפורים האלה: רבי יהושע נשלח לברר אם רב כהנא חי: "זיל בדיק מאי דיניה. אתא אשכחיה דנח נפשיה", וכן בסיפור בהמשך "בדקו ואשכחוהו דמזבולן קאתי" (בבלי, פסחים ד ע"א).
- 10 הסיפור הראשון קשור למשנה גם לפי הנאמר בו, "אין בודקים מהמזבח ולמעלה", לפי שלשון המשנה מהדהדת בו, "כל מקום שאין מכניסין בו חמץ אין צריך בדיקה". הקשר זה אינו רק לשוני אלא אף תוכני, שהרי אין מכניסים למזבח חמץ (ראה ויקרא ב, יא).
- 11 ראה בבבלי, פסחים ב ע"ב.
- 12 צמידות נוספת בין מובנו הרוחני של ה"אור" למובנו הגשמי יש בדברי רבא שבהמשך הגמרא: והאמר רבא: מאי דכתיב "ונגה כאור תהיה קרנים מידו לו ושם חביון עזו" למה צדיקים דומין בפני שכינה – כנר בפני האבוקה. ואמר רבא: אבוקה להבדלה – מצוה מן המובחר! (בבלי, פסחים ח ע"א)
- 13 דברים ח, ז; שם טו, טו; שם כד, יח.
- 14 לפיכך משמעותה של מצוות פדיון הבן היא שחזור בזעיר אנפין של האירוע הגדול של יציאת מצרים.
- 15 רעיון זה מובא גם בזוהר הקדוש, תרומה קעד עמוד ב. הלימוד שם הוא מספר דברים: פדיון דכתיב 'זיפדך מיד פרעה מלך מצרים...' (דברים ז, ח)